

Prvi svjetski rat - stoljeće poslije i balkanska stvarnost

Prof.dr. Edin Mutapčić

Pravni fakultet Univerziteta u Tuzli

UNO Historija prava i države

Email: e.mutapcic@gmail.com

Mr.sc. Senad Šepić

Parlamentarna skupština BiH

Email: sepic.senad@gmail.com

***Sažetak:** Sarajevskim atentatom 28. juna 1914. godine započeo je najkrvaviji sukob u dotadašnjoj historiji - Prvi svjetski rat. Sama činjenica da je jedan događaj koji se dogodio u bosanskohercegovačkoj prijestolnici uspio zapaliti „fitilj“ svjetskog sukoba, bez obzira na brojne krize koje su mu prethodile, je više nego interesantan kao predmet obrade sa današnje distance. Sam rat otpočinje nove procese unutar „balkanskog“ prostora te dovodi do prve južnoslavenske integracije. Sa druge strane, to je početak i savremene globalizacije pri čemu se ekonomsko i vojno težište svijeta po prvi puta u državno-pravnoj historiji pomiče izvan evro-azijskih prostora. U samom ratu koji je rezultat imperijalističke politike blokovskih saveza javlja se i ideja o „samoodređenju naroda“ kao dio Wilsonovog obećanja prilikom američkog ulaska u rat. Ishod rata je svakako pored navedene ideje „o samoodređenju naroda“ u sebi sadržavao i značajne elemente imperijalističkih ambicija ratnih pobjednika. Kratkotrajnost takve politike ogledala se u revizionističkom „drugom svjetskom ratu“ koji je otpočeo samo dvije decenije poslije. Međutim, u balkanskim prilikama „Versejski sistem“ uz manje izmjene trajao je do posljednje decenije XX stoljeća. Na taj način brojni „balkanski problemi“ nastavljaju svoju aktuelizaciju u posljednje tri decenije – sa brojnim naslijeđenim problemima od prije stotinu godina.*

***Ključne riječi:** Prvi svjetski rat, Sarajevski atentat, jugoslavenska ideja, Bosna i Hercegovina, Balkan itd*

Sarajevski atentat - neposredni povod za izbijanje rata

Danas je općepoznato u svjetskoj literaturi da početak i neposredan povod za Prvi svjetski rat vezujemo za tzv. „Sarajevski atentat“, događaj koji se odigrao u bosanskohercegovačkoj prijestolnici 28. juna 1914. godine. Sam čin atentata izvršila je grupa prosrpski nacionalista po imenom „Mlada Bosna“. Naime, „srpski nacionalisti“ imali su predstavu „da nadvojvoda gaji simpatije prema trijalizmu“ i na taj način predstavlja apsolutnu prijetnju daljnjim teritorijalnim širenjima „neovisne Srbije“. Dakle, za atentatore Franc Ferdinand je predstavljao osobu opasnu „za srpske nacionalne aspiracije“.¹ Atentat na austrougarskog prijestolonaslijednika nadvojvodu Franca Ferdinanda i njegovu suprugu Sofiju predstavljao je „događaj“ koji je pokrenuo lavinu svjetskog sukoba. Bosanskohercegovačka prijestolnica Sarajevo postala je epicentar političkih događanja i enigma koja je cijeli svijet dovela u slijed dramatičnih događanja sa ishodištem svjetskog sukoba.² Austrijski istražitelji su tokom istrage ustanovili da je Mlada Bosna održavala veze sa Crnom rukom - tajnim srpskim društvom - i sa grupom poznatom pod nazivom Narodna odbrana. Upravo sa te strane trajala je i obuka, te nabavljeno oružje. Međutim, sam čin atentata djelo je bosanskih zemaljskih pripadnika (pri čemu je sedam iz reda pravoslavnih i jedan musliman).³ Za sam čin atentata optužena je Vlada Kraljevine Srbije. Austro-Ugarska je u novonastalim okolnostima uputila 23. jula 1914. godine ultimatum u deset tačaka. U njemu se tražilo „da srpska vlada spriječi svaku antiaustrijsku propagandu, da se odmah pohapse svi koji su učestvovali u zavjeri 28. juna, a nalaze se na teritoriji Srbije, te da u istrazi protiv njih službeno učestvuju i austrougarski organi“. Vlada Kraljevine Srbije, suočena sa velikom neizvjesnošću, ali i otvorenom ratnom prijetnjom prihvatila je sve zahtjeve, osim onoga koji se odnosi na neposredno učešće austrougarskih organa u istrazi koja se vrši na njenoj državnoj teritoriji. Prema objašnjenjima koje je tada davala, srbijanska vlada, to bi

¹ Robert J. Donia i John V. A. Fine, *Bosna i Hercegovina: iznevjerena tradicija*, Institut za istoriju u Sarajevu, Sarajevo, 2011. (dalje: R. Donia - J. Fine, n. dj.), 103.

² Od osam počinitelja, njih sedmerica su bili bosanski Srbi; osmi je bio bosanski musliman. Svih osam je uhapšeno; de facto atentator, Gavrilo Princip, umro je od tuberkuloze u habsburškom zatvoru u Theresienstadt 1918. godine. Glavni akteri ovog čina su: Danilo Ilić, Nedeljko Čabrinović, Gavrilo Princip, Muhamed Mehmedbašić, Trifko Grabež, Vasa Čubrilović, Cvetko Popović, koji su uz pomoć: Mitra Kerovića, Jakova Milovića, Nede Kerovića, Veljka Čubrilovića i Miška Jovanovića izvršili ovaj atentat (Grupa autora, *Istorija Jugoslavije, Prosveta, Beograd, 1973.* dalje: Grupa autora, *Istorija Jugoslavije, 374-379*). Prisutno je mišljenje da je situaciju kontrolirao oficir srpske kraljevske vojske Dragutin Dimitrijević Apis (Beograd, 1877- Solun, 1917). On je je smislio i organizirao vojni puč 1903. godine kojim je svrgnuta dinastija Obrenovića. Osnivač je tajne organizacije Ujedinjenje ili Smrt poznata i po nazivu Crna ruka. Jedan od preživjelih atentatora, ranije spomenuti, Muhamed Mehmedbašić, prebjegao je k njemu i uz njega ostao do samog kraja. Apis je u decembru 1916. godine uhićen na solunskom frontu kao član tajne organizacije Ujedinjenje ili smrt. Optužnica ga je teretila za „prevratničko djelovanje“ s političkim ciljem u samoj zemlji. Presudom u ljeto, 1916. godine Dimitrijević je osuđen na smrt a zatim strijeljan.

³ R. Donia - J. Fine, n. dj., 103.

predstavljalo „povredu njenog državnog suvereniteta“.⁴ Navedeni odgovor vodio je dvije države u neizbježan rat, kojeg je Vlada Austro-Ugarske i objavila 28. jula 1914. godine.

Uzroci rata - tajni vojnopolitički savezi

Napeta međunarodna situacija, koja je već više od dvije decenije bila glavno obilježje međunarodnih odnosa i koja je bila prožeta kroz dva vojno-politička saveza neminovno je vodila ka svjetskom ratnom sukobu. U rat su se ubrzo umiješale tadašnje velike sile: Njemačka, Francuska i Rusija, a vremenom i druge zemlje, uključujući od 1917. i Sjedinjene Američke Države. Tako je krajem jula 1914. počeo Prvi svjetski rat.⁵ Rat nesumnjivo sa

⁴ „Bečka vlada je dalje tražila da srpska vlada službeno izjavi da osuđuje, svaku propagandu protiv Austro - ugarskog carstva, da se ta izjava objavi na prvoj strani Službenih novina, kao i da je kralj priopći srpskoj vojsci putem dnevne zapovijedi. Osim toga, tražilo se da se srpska vlada obaveže na sljedećih deset tačaka: 1) da će zabraniti svaku publikaciju koja potiče na mržnju i prezir Carstva i svojom i općom tendencijom ide protiv njegovog teritorijalnog integriteta; 2) da će odmah raspustiti Narodnu obranu, da će na isti način postupiti protiv drugih udruženja u Srbiji koja vrše propagandu protiv Austro-ugarskog carstva, i da će poduzeti mjere da ta raspuštena udruženja ne nastave svoj rad pod drugim imenom i u drugom vidu; 3) da će bez odlaganja izbaciti iz javne nastave u Srbiji i nastavnike i nastavna sredstva koja bi mogla služiti propagandi protiv Austro - Ugarske; 4) da će udaljiti iz vojne službe i uopće iz uprave sve časnike i činovnike koji su se ogriješili propagandom protiv Carstva, i čija će imena i djela carska i kraljevska vlada naknadno saopštiti kraljevskoj vladi; 5) da će prihvatiti saradnju organa carske i kraljevske vlade u ugušivanju subverzivnog pokreta upravljenog protiv teritorijalnog integriteta Carstva; 6) da će otvoriti sudsku istragu protiv sudionika zavjere od 28. juna koji se nalaze na srpskom teritoriju. Organi delegirani od strane carske i kraljevske vlade, sudjelovali bi u toj istrazi; 7) da će hitno uhapsiti majora Voju Tankosića i srpskog činovnika Milana Ciganovića, koji su kompromitirani sarajevskom istragom; 8) da će uspješnim mjerama spriječiti pomaganje nedozvoljene trgovine oružjem i municijom preko granice od strane srpskih vlasti; da će otpustiti i strogo kazniti činovnike pogranične službe u Šapcu i Loznici koji su pomagali sarajevske atentatore olakšavajući im prelazak preko granice; 9) da će carskoj i kraljevskoj vladi dati objašnjenje o neopravdanim govorima srpskih visokih činovnika u Srbiji i inozemstvu, koji se, i uprkos svom službenom položaju, poslije atentata 28. juna nisu ustručavali da se u intervjuima neprijateljski izražavaju o Austro-ugarskoj Monarhiji; 10) da će obavijestiti neodložno carsku i kraljevsku vladu o izvršenju mjera obećanih u prethodnim tačkama.“; Grupa autora, Istorija Jugoslavije, 377.

⁵ Mustafa Imamović, Pre pedeset godina jula 1914. – počeo je I svetski rat, Knjiga pamćenja, University press, Sarajevo, 2013., 1-3.; Sve pokušaje eventualne lokalizacije rata i sklapanja primirja preduhitrila je Njemačka objavivši rat Rusiji 1. avgusta 1914. godine, a zatim Francuskoj i Belgiji dva dana kasnije. Poslije upada njemačke vojne sile na područje Belgije narednog 4. avgusta 1914. godine u rat ulazi i Velika Britanija. Na taj način se vrlo brzo raspłamsavao svjetski sukob. Na strani Antante već tokom 1914. godine kao saveznici prišle su Crna Gora i Japan. Ogromnom diplomatskom borbom nastojalo se da se u rat uvuče što veći broj država. Posebna diplomatska utakmica vodila se oko uvlačenja Italije u rat. Tako je poslije dugotrajnog pogađanja i obećanih koncesija Italija odlučila da (napušta svoje predratne vojno-političke saveznike - Centralne sile) uđe u rat na strani Antante, 1915. godine. Kako je rat odmicao broj saveznika Antante je konstantno rastao, tako da 1916. godine na strani Antante su

aspekta vremena predstavlja „završenu bitku za podjelu kolonija i sfera uticaja“ između onovremenih vodećih svjetskih imperijalističkih velesila grupisanih u dva velika vojno-politička saveza Antantu (Engleska, Francuska i Rusija)⁶ i Centralne sile (Njemačka, Austro-ugarska i Italija).⁷ Borba za nove kolonije i revidiranje aktualne svjetske podjele „kolonijalnog plijena“ zasigurno su osnovni razlozi navedene podjele. Za rat se često upotrebljava naziv imperijalistički. Do početka rata evropski kontinent je u potpunosti predstavljao „vodilju i vladaricu svijeta“. U toku rata, ovaj kontinent je odjedanput „počeo sam sebe uništavati“, čija ishodišnja točka jeste unutarnjim borbama izazvana kriza koja je prouzrokovala zastoj ekspanzije Evrope „te je uvjetovala postupni prijelaz ležišta moći u svijetu na druga područja koja su i sama prihvatila europski način djelovanja, njene metode političke djelatnosti, modele njene industrijalizacije i osnove kulture“.⁸ Tako da s pravom okolnosti vezane za početak i kraj Prvog svjetskog rata možemo smatrati prvim koracima savremenih globalizacijskih procesa.

U okolnostima političkih događanja neposredno pred rat u prvi plan dolaze kontinentalizam Sjedinjenih Američkih Država, panslavenska ekspanzija prema europskom jugoistoku od strane Rusije, jadranski imperijalizam predfašističke i fašističke Italije, Drang nach Osten prema Balkanskom poluotoku od strane Austro-Ugarske. Za razliku od Velike Britanije, Njemačka je kako bi ostvarila prednost na evropskom kontinentu „morala primijeniti neuporedivo opsežnije i finansijski neisplativije mjere“. Dakle, geografski položaj i iscjepkanost njemačkog kolonijalnog carstva ovoj velesili nije omogućavalo konkurentnost u imperijalističkoj politici. Tako se u novim okolnostima njemački vojno-političko utjecaj širi u saradnji sa saveznikom Austro-Ugarskom preko Balkana i Male Azije sve do osmanskog Bliskog istoka.⁹ Uslijed navedenih okolnosti militarističke struje vodećih svjetskih sila, Njemačke prije svega, bile su vrlo ratoborne. Rat je imao svjetski karakter kako zbog učešća

Portugal i Rumunija, a svakako jedan od odlučujućih momenata za daljnji tok rata jeste ulazak Sjedinjeni Američkih Država u rat 1917. godine. Iste godine u rat su ušle Kina, Brazil, Bolivija, Peru, Urugvaj, Kuba, male srednjoameričke zemlje, te Sijam i Grčka. Na strani centralnih sila u rat su ušle Turska 1914. i Bugarska 1915. godine.

⁶ Antanta je predstavljala savez koji je sklopljen između Rusije, Francuske i Velike Britanije. Povezivanje između Francuske i Rusije nastalo početkom posljednje decenije XIX stoljeća. Poslije toga uslijedio je sporazum Francuske i Velike Britanije 1904. godine. Taj sporazum dobio je naziv „Srdačni dogovor“ (na francuskom *Entente cordiale* iz čega se razvio skraćeni naziv Antanta). Naredna faza u razvoju ovog Saveza dogodila se 1907. godine kada je u njen sastav ušla i Rusija (pošto je prethodno dogovorila interesne sfere na području Irana sa V. Britanijom). Više: Prvi svjetski rat i poslijeratna Europa (1914.-1936.), POVIJEST, knjiga 16, Biblioteka Jutarnjeg lista, Zagreb, 2007. (dalje: Povijest knj. 16), 48.;

⁷ Centralne sile (Trojni savez) je naziv koji se u prvom svjetskom ratu koristio za Njemačku i države koje su u ratu sudjelovale kao njeni saveznici. Korijen prvog naziva (Centralne sile) svoje porijeklo ima u činjenici da su se u taj savez ujedinile prvo dvije centralno-evropske (Njemačka i Austro-Ugarska) 1879. godine. Stupanjem Italije u ovaj savez 1882. godine alijansa je dobila naziv Trojni savez. (Više: Balkanski ugovorni odnosi (1876-1996), tom I, priredio: Momir Stojković, Beograd, 1998).

⁸ Prvi svjetski rat i poslijeratna Europa (1914.-1936.), 33.

⁹ Ibidem, 37-40.

velikog broja zemalja (evropskih i vanevropskih), te se vodio na mnogobrojnim frontovima (od kojih je značajan dio onih izvan evropskog kontinenta). Tako u Evropi glavni frontovi su: Zapadni (francuski), Istočni (ruski), srpski (do 1915), talijanski (od 1915), Dardaneli, a kasnije i Solunski front. Pored toga rat je vođen na Atlantiku (bitke kod Folklanda i Jidanda i stalan podmornički rat), Tihom okeanu (bitka kod Koronela), Indijskom okeanu i na Dalekom Istoku (Kjaočau), te u Africi, zatim na Bliskom Istoku itd. Na tim bojištima (frontovima) poginulo je oko 10 miliona stanovnika, a umrlo od brojnih epidemija i gladi blizu 25 miliona. Djelokrug vojnih akcija i operacija proširen je sa kopna i mora, u borbe koje su se vodile u vazduhu i pod vodom. U ratu su upotrijebljena nova sredstva ratne tehnike: avioni, podmornice, tenkovi, i bacači plamena i sl. U ratu su svoju primjenu našla i oružja, odnosno sredstva zabranjena međunarodnim konvencijama, kao što su dum-dum metci i otrovni gasovi, u čijoj primjeni je prednjačila Njemačka.¹⁰

Jedan od presudnih događaja u toku rata jeste ulazak SAD u rat. Najveći udar za sile Osovine predstavljala je Rezolucija od 14. točaka američkog predsjednika Wilsona. Posebnu pažnju zavrjeđuje onaj dio koji se odnosi na pravo na samoodređenje naroda.¹¹

U toku rata svoje učešće uzelo je oko 62 miliona mobilisanih vojnika. Od navedenog broja na strani Antante učestvovalo je 40 miliona, dok na strani Centralnih sila taj broj se penje na oko 22 miliona vojnika.¹² Naravno rat nije mogao da zaobiđe ni prostore današnje Bosne i Hercegovine. U povijesne tokove dvadesetog stoljeća Bosna i Hercegovina je ušla kao sastavni dio Habsburške monarhije (Austro-Ugarska). U periodu od svega nekoliko godina ona je, u više navrata postajala epicentar burnih svjetskih političkih događanja, najprije činom Aneksije (1908), zatim Balkanskim ratovima (1912-1913), te naposljetku činom Sarajevskog atentata i početkom Prvog svjetskog rata (1914). Teško je jedan tako malen prostor u sebi objektivno mogao apsorbirati navedene političke procese, ali je sudbina htjela da ovaj „corpus separatum“ bude epicentar navedenih događanja. Međutim, tu nije kraj turbulentnosti povijesnih procesa, nego slobodno bismo mogli reći da je to ustvari jedan novi početak, čije ishodište možemo sagledavati u dramatičnom nastanku južnoslavenske države po okončanju rata 1918. godine.¹³

¹⁰ M. Imamović, Pre pedeset godina jula 1914. – počeo je I svetski rat, 1.

¹¹ Josip Horvat, Prvi svjetski rat – panorama zbivanja 1914-1918., Stvarnost, Zagreb, 1967., 454-458.

¹² M. Imamović, Pre pedeset godina jula 1914. – počeo je I svetski rat, 1-2.

¹³ Senad Šepić, Državno-pravni položaj Bosne i Hercegovine od 1918. do 1921. godine, Magistarski rad, Pravni fakultet Univerziteta u Tuzli, Tuzla, 2013., 5.

Bosna i Hercegovina u ratnim okolnostima i kombinacije oko njenog državnopravnog položaja

U općem neredu u Sarajevu je istog dana, kada se dogodio atentat, 28. juna 1914. godine, proglašen prijeki sud, koji je ukinut 26. jula 1914. godine, dva dana prije izbijanja rata. Nakon ubistva nadvojvode Ferdinanda, tadašnji zajednički ministar financija Leon Bilinski „pokušavao je aktiviranjem nekih zakonskih projekata omogućiti Saboru da nastavi rad i da se tako u cijeloj zemlji primiri ratna psihoza.“¹⁴ Bilinski se u tome oslanjao na poznatog sarajevskog advokata i saborskog zastupnika Danila Dimovića, te njegovu političku grupu oko lista Istina. U Bosni i Hercegovini je zavladao sveopći osjećaj straha, naročito kod pravoslavnog stanovništva. Zato je jedna delegacija sarajevskih Srba, predvođena pravoslavnim mitropolitom Eugenijem Leticom, trećeg dana rata, 1. avgusta 1914. godine, posjetila dr. Nikolu Mandića, potpredsjednika Zemaljske vlade i izrazila mu svoju lojalnost i odanost austrijskom caru, odnosno austrougarskoj državi.¹⁵ Međutim, naelektrisana situacija unutar Habsburške monarhije svakako je išla više na ruku ratobornoj struji predvođenoj generalom Konradom Hecendorfom. Upravo je ova struja, sa snažnim utjecajem na „Bečkom dvoru“ tražila „vojni obračun sa Srbijom“ i „rešavanje jugoslovenskog pitanja u okvirima Austrougarske monarhije“. Za njih rat je pružao „jedinstvenu šansu za sopstveno jačanje i budući opstanak Austro-Ugarske“.¹⁶ Dakle, za austrougarske političke i vojne krugove rat je predstavljao modalitet za prevazilaženje „krhkosti“ Carstva koje je uspelo preživjeti XIX stoljeće.¹⁷ Rat je predstavljao i rješenje za komplikovane unutrašnje-političke odnose. To prepoznaje načelnik generalštaba Austro-ugarske vojske, već spomenuti, general Konrad koji je poslije atentata govorio: „To nije zločin samo jednog fanatika; atentat je objava rata Srbije Austro-Ugarskoj... Ako propustimo ovu priliku, Carstvo će biti izloženo novim eksplozijama jugoslovenskih, čeških, ruskih, rumunskih i italijanskih aspiracija... Austro-Ugarska mora da vodi rat iz političkih razloga“, dok je general Potjorek smatrao „da Austro-Ugarska mora zaratiti sa Srbijom ako želi da ostane na Balkanu“.¹⁸ Od početka je bilo

¹⁴ Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina, Separat iz II izdanja Enciklopedije Jugoslavije, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb, 1983. (dalje: Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina), 105.

¹⁵ Mustafa Imamović, Historija Bošnjaka, BZK Preporod, Sarajevo, 1997., 464.

¹⁶ Branko Petranović, Istorija Jugoslavije 1918-1988, Knjiga I, Kraljevina Jugoslavija 1914-1941, Nolit, Beograd, 1988., 7.

¹⁷ Habsburška monarhija sastoji se iz niza historijskih „spojenih“ političkih cjelina različitog porijekla koje su povezane u početku zajedničkim vladarom. Višenacionalnost Habsburškog carstva je ona odrednica koja je glavna specifičnost ove složene onovremene velesile. Tako, u Carstvu, Nijemci kao najbrojniji narod 1851. godine ne čine ni ¼ stanovništva (24.8%), a tadašnjih 35. miliona stanovnika se dijeli na 11 nacionalnih grupa iz četiri etničke porodice: Nijemci, Mađari, Slaveni, Latini (Dževad Drino, Komparativna analiza ustavno-pravnih rješenja Austro-ugarske monarhije i Zemaljski ustav BiH, Ustavno-pravni razvoj Bosne i Hercegovine (1910-2010), Zbornik radova, Pravni fakultet Univerziteta u Tuzli, Tuzla, 2011., 89-90).

¹⁸ Grupa autora, Istorija Jugoslavije, 374.

jasno da u osnovi rata na balkanskom geopolitičkom prostoru leži jugoslavensko pitanje, odnosno želja Habsburške monarhije da jednim „preventivnim“ ratom spriječi stvaranje neke velike slavenske države na svojim južnim granicama.¹⁹ Do tog trenutka je više od jedne decenije razmatrana ideja o preustroju Monarhije, pri čemu bi u potencijalnoj trijalističkoj strukturi treći državotvorni faktor, predstavljali južnoslavenski narodi.²⁰ Političke prilike, ali i situacija u Bosni i Hercegovini, postala je veoma ozbiljna i nepovoljna za sve njene građane, posebno za pripadnike srpskog naroda koji su se našli na odstrjelju odmazde zbog atentata, protiv čega protestuje i znameniti mađarski diplomata i historičar Lajoš Thalloczy.²¹ Zemaljski poglavar Stjepan Sarkotić je dijelom pokušavao smiriti situaciju prijedlogom da se umjesto raspuštenog Zemaljskog sabora u Bosni i Hercegovini obrazuje administrativni savjet, „kao neko kvazipredstavničko tijelo, koje bi mu pomagalo u radu“. Međutim, to je odbila Zajednička vlada u Beču, „sa obrazloženjem da Sabor nije stavljen van snage“ te da će doći do njegovog sazivanja, kada to okolnosti dopuste.²² Došlo je do sudskih progona i interniranja srpskog stanovništva, posebno onog sa granice prema Crnoj Gori i Srbiji.²³ Protiv takvog stanja protestuje i reisul-ulema Džemaludin Čaušević te vodeći bošnjački političari. Slične poruke upućivane su i od prvih ljudi hrvatskog korpusa u Bosni i Hercegovini, odnosno najvišeg svećenstva katoličke crkve.²⁴ Desetine hiljada Bosanaca izginulo je i ranjeno tokom rata. Poslije sloma Srbije i Crne Gore, u oktobru 1915. godine Bosna i Hercegovina „prestaje biti neposredno ratno poprište“, ali su se posljedice rata i dalje drastično osjećale na svakom koraku. U zemlji je vladala „masovna glad“ i rat se osjećao u

¹⁹ Mustafa Imamović, *Historija države i prava Bosne i Hercegovine*, Magistrat, Sarajevo, 2003., 270-271.

²⁰ U godinama neposredno pred prvi svjetski rat prodiralo je saznanje o „velikoj ulozi jugoslovenskog pitanja“ za dalji opstanak Austro-Ugarske monarhije. Ovaj problem se sve više zaoštavao, pogotovo u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. „Jedna od glavnih prepreka raščišćavanju odnosa bila je dualistička struktura države. Zbog toga je od početka XX stoljeća počelo intenzivnije razračunavanje s dualizmom i na teoretskoj bazi, kao i traganje za novim rješenjima unutar postojećeg državnog okvira, među kojima je trijalizam zauzimao prvo mjesto“ (Ferdo Hauptmann, *Kombinacije oko državnopravnog položaja Bosne i Hercegovine na početku prvog svjetskog rata*, *Godišnjak društva istoričara BiH*, br. XI, Sarajevo, 1963., 87).

²¹ Grupa autora, *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, Bosanski kulturni centar, Sarajevo, 1998., 288.; Luka Đaković, *Kombinacije mađarskih političkih faktora 1915. godine oko priključenja Bosne i Hercegovine Ugarskoj*, *Prilozi*, Institut za istoriju, Broj 16., Sarajevo, 1979., 104-107.

²² M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, 468.

²³ Najmanje 3.300, a možda čak i 5.500 osumnjičenih bosanskih građana, uglavnom Srba, bilo je u sabirnim logorima u Bosni i Mađarskoj; smatra se da ih je negdje između 700 i 2200 pomrlo u njima (Noel Malcolm, *Povijest Bosne*, Zagreb-Sarajevo, 1995., 215).

²⁴ M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, 464-465.; Reisul-ulema Džemaludin Čaušević je 4. jula 1914. uputio apel Bošnjacima, savjetujući „svakom bratu muslimanu, da se kani zadirkivanja i izazivanja, a naročito da se prođe Bogu mrskog djela, uništavanja imovine“. Slično obraćanje on ima i listu Jeni Misbah, 24. jula 1914. godine.

svim porama života.²⁵ Istovremeno dok su još bile prisutne operacije na i oko bosanskohercegovačkog teritorija događa se paradoks da „žrtva postaje agresor“, što je rezultiralo da su crnogorska i srpska vojska upadom u istočnu Hercegovinu i Bosnu počinile mnoge zločine nad muslimanskim stanovništvom.²⁶

Rat je Bosnu i Hercegovinu zatekao u poprilično nedefiniranom državno-pravnom položaju. U nastojanjima da se spriječi raspad Austro-Ugarske, a jugoslavensko pitanje riješi u njenu korist, u vrhovima Monarhije su se pojavile različite državno-pravne ideje vezane za BiH. Ugarski politički vrhovi su smatrali da bi BiH trebalo pripojiti Ugarskoj, dok su austrijski vojni krugovi insistirali na njenom pripajanju Austriji.²⁷ Pitanje državnopravnih odnosa Bosne i Hercegovine prema Monarhiji, kao cjelini i njenim sastavnim dijelovima, Austriji i Ugarskoj, nije se mijenjalo tokom rata, iako je bilo više pokušaja da se nešto u tom pravcu uradi. Kao neposredna posljedica sarajevskog atentata i pored pokušaja za oživljavanjem rada od strane zemaljskog poglavara Oskara Potjeroka dolazi do prestanka rada bosanskohercegovačkog Sabora. Do njegovog definitivnog raspuštanja došlo je početkom februara 1915. godine. Treba naglasiti, da do početka rata, Bosna i Hercegovina nije uopće zastupana ni u bečkom ni u peštanskom Parlamentu.²⁸ To sa jedne strane podrazumijeva da bosanskohercegovački prostor nije imao ista statusna prava kao ostali dijelovi dvojne monarhije. Ali, istovremeno zahvaljujući toj činjenici Bosna i Hercegovina je kao „corpus separatum“ tokom cijelog perioda Austro-Ugarske uprave sačuvala svoj osobeni državno-pravni subjektivitet. „Odgovorni krugovi Austro-Ugarske u prvim ratnim godinama pokazuju izuzetno zanimanje i aktivnost u pokušajima saniranja unutrašnjih prilika u Monarhiji, pri čemu je, kako su ocjenjivali, tzv. jugoslovenski problem predstavljao za njih zagonetnu enigmu punu latentnih opasnosti po dualističko ustrojstvo Carevine. Bosna i Hercegovina, sa svojim neriješenim državnopravnim statusom, svakako je bila najneuralgičnija tačka u cjelokupnom kompleksu pitanja na koja je trebalo i u ratnim prilikama dati odgovor.“²⁹ Za zemaljskog poglavara i komandanta austrougarskih balkanskih snaga 1914. godine, generala Potioreka „svakom političkom sređivanju prilika u Bosni i Hercegovini morao je prethoditi vojni obračun sa Srbijom.“³⁰ Da bismo bolje razumjeli navedenu situaciju moramo imati u vidu da u tom trenutku relativnu demografsku većinu predstavlja upravo srpsko (pravoslavno) stanovništvo i da bi uslijed navedenih okolnosti, zaista rad navedenih institucija imao samo dekorativni karakter. Sada, u ratnim okolnostima ponovo oživljavaju ideje o organizacionom preustroju Bosne i Hercegovine unutar dualističke Monarhije. I dalje se

²⁵ Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina, 105.

²⁶ M. Imamović, *Historija države i prava BiH*, 267.

²⁷ *Ibidem*, 268.

²⁸ Dragoslav Janković - Bogdan Krizman, *Grada o stvaranju jugoslovenske države* (1. 1. – 20. 12. 1918.), knjiga I, Beograd 1964., 25.

²⁹ L. Đaković, *Kombinacije mađarskih političkih faktora 1915. godine oko priključenja BiH Ugarskoj*, 107.

³⁰ Ferdo Hauptmann, *Kombinacije oko državnopravnog položaja BiH na početku prvog svjetskog rata*, 93.

računalo s podjelom anektiranog područja između Austrije i Ugarske, jer njen državopravni položaj nije zadovoljavao nijednu stranu.³¹ U političkim krugovima ožvijen je projekat Benjamina Kalaja iz 1896. godine „prema kome bi se Bosna i Hercegovina priključila u cjelini Austriji ili Ugarskoj kao i mogućnost podjele među ovim državama Monarhije“.³² Istovremeno su nuđeni različiti planovi o podjeli BiH između Austrije i Ugarske. S tim u vezi, general Potiorek 1914. godine operiše i sa Bosnom i Hercegovinom, te nudi njenu podjelu.³³ Potioreka na mjestu šefa okupacione uprave u Bosni i Hercegovini, početkom 1915. godine, naslijeduje general-pukovnik Stjepan Sarkotić, koji je uz to imenovan i glavnokomandujućim generalom 15. i 16. korpusa austrougarske vojske stacionirane na području Bosne i Hercegovine i Dalmacije.³⁴ Dolaskom na čelo bosanske uprave general Sarkotić je razvijao svoju upravno-filozofsku viziju mogućeg preustroja Bosne i Hercegovine sa posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu, ali i Srbiju i Crnu Goru. Ovaj general, odgojen u generacijskoj odanosti Habsburzima bio je protivnik i kritičar civilne vlasti u Bosni i Hercegovini.³⁵ Naročito je bio neprijateljski raspoložen prema „jugoslavenstvu“, kao energični protivnik srpsko-hrvatske koalicije.³⁶ Bio je ustvari zagovornik izričito hrvatskog stava, a s obzirom na južnoslavensko pitanje, „odgovaralo je oštro odbijanje srpskog

³¹ Hamdija Kapidžić, Položaj Bosne i Hercegovine za vrijeme austro-ugarske uprave (državno-pravni odnosi), Istorijske pretpostavke Republike Bosne i Hercegovine, naučni skup, Prilozi, broj 4., Institut za istoriju radničkog pokreta, Sarajevo, 1968.,77.

³² F. Hauptmann, Kombinacije oko državopravnog položaja BiH na početku prvog svjetskog rata, 96.

³³ F. Hauptmann, Kombinacije oko državopravnog položaja BiH na početku prvog svjetskog rata, 96-97. „Austriji bi, prema njegovom planu, pripali bosanski kotarevi uz rub dinarskih planina: Glamoč, Bugojno (bez D. Vakufa), Županjac, Prozor, zatim čitava Hercegovina s kotarevima: Konjic, Ljubuški, Mostar, Stolac, Ljubinje, Bihać, Trebinje, Gacko, Nevesinje. Nadalje - kako bi i Austrija, a ne samo Ugarska u strogoj primjeni pariteta teritorijalno graničila sa Srbijom - kotarevi: Foča i Čajniče u cjelini, a od višegradskog kotara južni dio, od sarajevskog, pak trnovski predio“.

³⁴ L. Đaković, Kombinacije mađarskih političkih faktora 1915. godine oko priključenja BiH Ugarskoj, 107

³⁵ Sarkotić se obratio caru Franji Josipu prije nego što je preuzeo ulogu zemaljskog poglavara upućujući ga „na strukturu bivše vojne granice“: „Bila je nesreća što smo poslije 1878. uveli civilnu vladu u Bosni. Modernizirana stara vojna granica bila bi jedina pametna stvar. Sada bismo, nakon više od 30 godina, u ovoj zemlji imali skupinu patriota, a ne iredentista“ (Marc Stefan Peters, Konceptije rješavanja južnoslavenskog pitanja Stjepana baruna Sarkotića, Međunarodna konferencija Bosna i Hercegovina u okviru Austro-Ugarske 1878-1918., Zbornik radova, Filozofski fakultet Sarajevo, Sarajevo, 2011., 133-142).

³⁶ „Ne Njemci i Mađari, već Česi i Srbi su pravi neprijatelji hrvatstva. Odmah se može prepoznati da je navedena izreka usmjerena protiv takozvane hrvatsko-srpske koalicije tadašnjih dana, osobito zbog skrivene upućenosti na češke intelektualce koji su svojedobno utjecali na političko zbivanje kod južnih Slavena. „Taj 'jugoslavenski' pokret hrvatsko-srpske koalicije Sarkotić je isto tako u potpunosti odbacio kao i čist srpski nacionalizam. Karakteristično je da Sarkotić poslije sloma iz 1918. godine opisuje hrvatsko-srpsku koaliciju kao politički instrument Srba s kojim su Hrvati trebali biti manipulirani“ (Ibidem).

nacionalizma i njegovih političkih ciljeva“.³⁷ Sarkotić je bio zagovornik „državnopravne veze između Mađarske i Hrvatske“. Unutar Mađarske, Hrvatska bi trebala dobiti najveću moguću slobodu uz najviše pogodnosti. Dalmaciju bi se trebalo priključiti „matici zemlji“. Vanjskopolitička važnost južnoslavenskog pitanja povećavala se sa zaoštavanjem opće ratne situacije, posebno od 1917. godine. Tokom ovog razvitka, te u fazi sloma 1918. godine, Sarkotić je modificirao, odnosno konkretizirao, pojedine parametre svog „hrvatskog“ koncepta rješavanja južnoslavenskog pitanja. Tokom prijema kod cara Karla, 10. juna 1917. godine, general Sarkotić je po prvi put govorio o pripojenju Bosne i Hercegovine ugarskoj „pokrajini“ Hrvatskoj. Do pripojenja je trebalo doći poslije određene promjene unutrašnjih političkih prilika u Bosni. Međutim „subdualistička narav“ Sarkotićevih prijedloga uz izraženije vezivanje hrvatskih zemalja prema Ugarskoj „u očima mađarskih vodećih krugova bila je čista teorija“, koja je doživljavana kao modifikovana trijalistička varijanta rješenja preustroja Monarhije. Nešto kasnije, pod utjecajem austrijskih političkih krugova, Sarkotić zagovara i ideju podjele Bosne i Hercegovine na ugarski i austrijski dio.³⁸ Sarkotićeva uprava u Bosni i Hercegovini odlikovala se isključivanjem svakog oblika političkog života. Njegova deviza bila je: „nikakva politika najbolja je politika u Bosni i Hercegovini“.³⁹

Najenergičniji zagovornik preustroja habsburške monarhije bio je predsjednik ugarske vlade grof Ištvan Tisza (Tisa). On je smatrao da bi se pripajanjem „BiH Ugarskoj ponovo u Monarhiji uspostavila politička ravnoteža poremećena priključenjem Poljske Austriji“. Tako je ugarska vlada, predvođena Tiszom na sjednici 2. oktobra 1915. godine „službeno usvojila plan o priključenju BiH Ugarskoj uz zahtjev da se u BiH prethodno ukinu svi oblici autonomnog političkog života dok se u njoj ne učvrsti položaj Monarhije, odnosno Ugarske“.⁴⁰ Prema dominantnom mišljenju sa navedene sjednice „državne odnose u anektiranim zemljama trebalo urediti tako da oni budu bliži kolonijalnoj, nego bilo kojoj drugoj vrsti državne uprave“.⁴¹

Sve kombinacije oko „komadanja“ bosanskohercegovačkog teritorija „razbijale su se o žive snage koje su se neposredno pred rat razvile u jugoslovenskom prostoru“, a kojima je osnovni cilj bilo ujedinjenje jugoslavenskih zemalja izvan okvira Monarhije.⁴² Pokušajima Mađara da ostvare svoj plan o priključenju Bosne i Hercegovine u cjelini zemljama krune sv. Stefana, izgleda, uslijed nerazumijevanja nesvjesno se suprotstavljao general Sarkotić i istupao sa svojim projektima koji su tumačeni kao trijalistički planovi preustroja Monarhije. Naravno, i pored nerazumijevanja Sarkotića, odnosno nedosljednosti njegovih upravno-

³⁷ Tako je u toku borbe protiv velikosrpskih aktivnosti došlo i do histeričnih reakcija. U ovom kontekstu bi se moglo spomenuti Sarkotićevu zabranu javne uporabe ćirilnog pisma (Ibidem).

³⁸ M. S. Peters, *Koncepcije rješavanja*, 133-142.

³⁹ H. Kapidžić, *Položaj BiH za vrijeme austro-ugarske uprave*, 77.

⁴⁰ M. Imamović, *Historija države i prava BiH*, 268.

⁴¹ L. Đaković, *Kombinacije mađarskih političkih faktora 1915. godine oko priključenja BiH Ugarskoj*, 143-144.

⁴² H. Kapidžić, *Položaj BiH za vrijeme austro-ugarske uprave*, 77.

političkih rješenja, oni su, uz podršku austrijskih vojnih krugova, uspijevali razbiti veliko ugarske aspiracije prema Bosni i Hercegovini.⁴³ U diplomatsko-politička borbu „za“ Bosnu i Hercegovinu pored austrijskih i mađarskih političkih krugova od 1917. godine umiješao se i jugoslavenski pokret. Povodom Majske i Krfske deklaracije javno su se oglasili hrvatski i bošnjački političari u Bosni i Hercegovini, koji uopće nisu bili predstavljeni u Jugoslavenskom odboru. Prvi su se izjasnili Štadlerovi klerikalci, usko povezani sa slovenačkim klerikalcima, ali i sa tadašnjim zemaljskim poglavarom Sarkotićem. Nadbiskup Štadler je zastupao „hrvatsko rješenje“, kao način da se sačuva Monarhija i njena dualistička struktura, uz otvaranje mogućnosti za trijalističko preuređenje. Po tome trijalističkom rješenju trebalo bi da se ujedine Hrvatska, Slavonija, Dalmacija, Bosna i Hercegovina i hrvatska Istra u „jedno političko i finansijsko autonomno“ područje u zajednici sa Habsburškom Monarhijom.⁴⁴ Ubrzo su se, svojom „Deklaracijom“ oglasili „Hrvati Bosne i Hercegovine“ i kao pristalice „Majske deklaracije“ izjavljuju da stoje „na stanovištu južnoslavenske deklaracije“.⁴⁵ Slične poruke krajem 1917. godine i početkom 1918. godine odašiljaju i bosanski Franjevci – prihvaćajući majsku deklaraciju.⁴⁶ Od muslimanskih političara prvi su istupili predsjednik sabora Safvet-beg Bašagić i Šerif Arnautović. Oni su 17. augusta 1917. godine predali memorandum caru Karlu, s prijedlogom da se državno - pravni položaj Bosne i Hercegovine riješi njenim priključenjem Ugarskoj, sa osiguranom autonomijom.⁴⁷ U ovom dokumentu se ističe nezadovoljavajuće stanje za Bošnjake („bosanske muslimane“): „Muslimanski elemenat u Bosni i Hercegovini nije nažalost, u odgovarajućem obimu i s potrebnim razumijevanjem potpomognut, a posljedica toga je da je on kulturno i politički jako uzdrman i potpuno je izgubio svoju historijsku ulogu“.⁴⁸ I pored svoje političke kratkovidnosti, potpisnici Memoranduma ne ostavljaju bilo kakvu mogućnost podjele Bosne i Hercegovine između mađarskih i austrijskih političkih krugova jer za njih: „Bosna i Hercegovina su dvije sestre, koje su stoljećima dijelile radost i bol i mi odlučno

⁴³ M. S. Peters, *Koncepcije rješavanja*, 133-142.; H. Kapidžić, *Položaj BiH za vrijeme austro-ugarske uprave*, 77-78.

⁴⁴ Ferdo Šišić, *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914-1919*, „Matica hrvatska“, 1920 (dalje: F. Šišić, *Dokumenti*), 104.

⁴⁵ F. Šišić, *Dokumenti*, 104-105.

⁴⁶ F. Šišić, *Dokumenti*, 107, 108.

⁴⁷ O Memorandumu vidjeti više: Luka Đaković, *Položaj Bosne i Hercegovine u austrougarskim koncepcijama rješenja jugoslavenskog pitanja 1914 -1918*, Tuzla, 1980. (dalje: L. Đaković, n.dj.), 163-176.

⁴⁸ *Ibidem*, 166-167. Njihov pogled (potpisnika Memoranduma; Bašagić i Arnautović) na južnoslavensku državu ogleda se u sljedećoj rečenici: :”ako nam je bilo tako u našoj vlastitoj domovini u kojoj predstavljamo trećinu ukupnog stanovništva, kako će nam biti kada budemo morali živjeti u jednoj državnoj zajednici u kojoj bi predstavljali samo jedanesti dio stanovništva. Ako bi smo prema programima jugoslavenskih klubova, bili ujedinjeni u jednu državu od 6,5 miliona stanovnika, u kojoj bi bili zastupljeni samo sa 600 hiljada duša - to bi bio nepovoljan odnos. Dakle niti je naša želja, niti naši interesi zahtjevaju da se utopimo u južnoslavenskoj državi“.

protestiramo da se jedna od druge odvoje“... „Naša kuća nama nije ni velika ni mala.“⁴⁹ Upravo u Memorandumu se traži hitan saziv Bosanskog sabora, kako Bosna ne bi „kao jedina zemlja na svijetu bila s kojom se vlada bez ikakvog uticaja naroda na upravu i bez svake narodne kontrole.“⁵⁰

Nasuprot tome, muslimanski intelektualci „nove generacije“ prihvaćaju postepeno jugoslavensku orijentaciju. Tako je tadašnji sekretar trgovačke i obrtničke komore u Sarajevu, dr. Mehmed Spaho izjavio u februaru 1918. da „muslimanska inteligencija, a većim dijelom i široke narodne mase, uviđaju da im je spas u slozi i jedinstvu svih Srba, Hrvata i Slovenaca.“⁵¹ Ipak može se zaključiti da su za bošnjačke političare tog vremena, politički obrti bili prebrzi, a njihova politička dosljednost i potrebna transformacija bile su potpuno inkompatibilne.⁵²

Od proljeća 1918. godine u južnoslavenskim zemljama Habsburške monarhije počinje, u duhu Majske deklaracije, ubrzan proces političkoga osamostaljivanja u odnosu na Beč i Budimpeštu. U tom pravcu je, na sastanku predstavnika raznih stranaka iz svih južnoslavenskih zemalja Monarhije, održanom 2. i 3. marta 1918. godine u Zagrebu, usvojena Rezolucija s ponovnim naglašavanjem „ideje narodnoga jedinstva“, koje mora biti zasnovano na „načelu samoopredjeljenja naroda“, kao osnovnom motivu za stvaranje nezavisne i demokratske zajedničke države Slovenaca, Hrvata i Srba. Od svoje „ugarske koncepcije“ rješavanja bosanskog pitanja nije odustajao predsjednik ugarske vlade grof I. Tizza ni u trenucima kada je bio izvjestan ishod rata. On je septembra 1918. godine posjetio Sarajevo gdje je razgovarao sa najistaknutijim bosanskohercegovačkim političarima. Ideju da je moguće pripojiti BiH Ugarskoj, grof Tizsa je napustio tek pošto su mu jugoslavenski orijentirani srpski i hrvatski bosanskohercegovački političari predali u Sarajevu 20. septembra 1918. godine Memorandum u kojem se traži rješenje bosanskog pitanja na osnovu principa samoopredjeljenja naroda, i to u formi ravnopravnih i državno samostalnih naroda.⁵³

⁴⁹ Ibidem

⁵⁰ Ibidem

⁵¹ Atif Purivatra, Jugoslovenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, drugo izdanje, Sarajevo 1977, 19 (dalje: A. Purivatra, JMO.); Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata, 291.

⁵² Na primjer političar iz reda bosanskih Srba Vojislav Šola, za kratko vrijeme mijenja politički stav. Tokom velikog dijela 1918.godine, on je bio zagovornik priključenja Bosne i Hercegovine Mađarskoj, ali poslije vojnih uspjeha Antante, on mijenja politički stav i postaje pristalica jugoslavenstva. On je jedan od glavnih inicijatora „Memoranduma“ od 20. septembra 1918. godine, kojeg je on lično uručio grofu Ištvanu Tizsi. Tih dana za njega je grof Tizsa rekao: “U životu sam iskusio mnoge političke netaktnosti, ali tako drzak izazov, takav nedostatak uviđavnosti i patriotizma kao ovaj, mislim još nikad nisam doživio“ (L. Đaković, n.dj., 181).

⁵³ Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata, 289.; Šišić, Dokumenti, 161-164.

„Početkom septembra 1918. došao je u kratku posjetu Sarajevu dr. Korošec, gdje je razgovarao sa vodećim bosanskim političarima i vjerskim poglavarima i predstavnicima.”⁵⁴ Najveći utisak na dr. Korošeca izazvala je izjava reisu-l-uleme Džemaludina Čauševića, kojeg je on posjetio tokom septembra 1918. godine zajedno sa dr. Ivom Sunarićem. Reisu-l-ulema Čaušević tom prilikom je izjavio: „Radite što vas je volja. Ja ću odobriti svaki čin, koji će našem narodu donijeti slobodu. Meni je dosta naše vlade i turske i njemačke.”⁵⁵ Reisu-l-ulema se u daljem razgovoru izjasnio „protiv nastojanja Šerifa Arnautovića“, te se založio za sazivanje Sabora i za amnestiju.⁵⁶

Bosna i Hercegovina i jugoslavensko pitanje

Jugoslavenska ideja - Ova ideja je nastala na osnovu etničke srodnosti i jezičke sličnosti, ali i kulturne i vjerske različitosti većine južnoslavenskih naroda. Višestoljetnom diobom istog geografskog prostora (Mediteran, Balkan, Srednja Evropa), navedene etničke skupine su neminovno bile vezane međusobnom saradnjom i suživotom. U novim političkim okolnostima, te izgradnjom privredne i saobraćajne infrastrukture u XIX stoljeću dolazi do intenziviranja tih veza. Naravno, uspostava medijske i intelektualne saradnje svakako je doprinosila navedenim saznanjima. U prilog kreatorima jugoslavenske ideje, išle su tadašnje političke prilike. Naime, vladavina „stranog etničkog i jezičkog“ elementa imala je za posljednicu da se kod domaćeg slavenskog stanovništva razvijala svijest o privrednoj zaostalosti i ekonomskoj eksploataciji od strane tuđinske vlasti. Upravo navedeni elementi su od presudnog značaja da se Južni Slaveni prirodno usmjeravaju jedni na druge, da bi se oduprli spoljnim aspiracijama. Organizirani politički oblik kod njih uočljiv je tek od 1903. godine. Tada, u tri južnoslavenske zemlje, dolazi do promjena koje su išle u prilog tome. Tako u Srbiji, Majskim prevratom, na vlast dolazi dinastija Karađorđevića. Od tog trenutka u ovoj državi faktički se odvijaju dva paralelna procesa, koji na jednoj strani vodi jačanju „parlamentarne demokratije“, a na drugoj, izraženijoj „militarizaciji srpskog društva i države“. Istovremeno se u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini okončavaju dugogodišnje uprave apsolutističkih režima bana Khuena Hedervarya (Hedervari) i Benjamina Kallaya. Tako, znameniti britanski historičar R. W. Seaton-Watson (Siton-Votson) primijetio je da je koincidencijom historijskih događaja, godina 1903. donijela obnovu nacionalne svijesti u većini južnoslavenskih zemalja.⁵⁷

⁵⁴ Bonifacije Badrov, „Odjek svibanjske deklaracije u Bosni“, Franjevački Vijesnik, Sarajevo - Visoko, 1928., Vol. 35/1928., br. 12, 360.

⁵⁵ Hamdija Kapidžić, Austrougarska politika u Bosni i Hercegovini i jugoslovensko pitanje za vrijeme prvog svjetskog rata, Godišnjak društva istoričara BiH, broj IX, Sarajevo 1958., 29; L. Đaković, n.dj., 177.

⁵⁶ Atif Purivatra, Nacionalni i politički razvitak Muslimana- rasprave i članci, Sarajevo, Svjetlost, 1969., 134.

⁵⁷ M. Imamović, Historija države i prava BiH, 268-269.

U samoj političkoj praksi javljaju se različiti koncepti „jugoslavenske ideje“:

1. Prva koncepcija predviđa trijalističko preuređenje Habsburške monarhije, tako što bi treću cjelinu predstavljali ujedinjeni južnoslavenski narodi iz: Banske Hrvatske, Dalmacije, Istre, Bosne i Hercegovine i slovenačkih pokrajina. Tako bi oni, ustvari predstavljali političku protutežu „dualistički“ dominantnim narodima, Nijemcima i Mađarima.

2. Kada izrasta svijest da to nije moguće, poslije 1903. godine, dio hrvatskih, slovenačkih i srpskih političara jačaju ideje o neminovnosti rješenja jugoslavenskog pitanja izvan Austro-Ugarske, kroz ujedinjenje Hrvatske i ostalih južnoslavenskih zemalja sa Srbijom i Crnom Gorom.⁵⁸

3. Treća predstavlja srbijansku ekspanzističku južnoslavensku politiku. Kao potencijalni saveznik u realizaciji navedenog cilja nudila se Kraljevina Srbija, u kojoj su mnogi političari željeli vidjeti južnoslavenski Pijemont. U samoj Srbiji su se poslije navedenih obrata, 1903. godine, uslijed nešto izraženije militarizacije, sve bučnije čule ideje za oslobađanje svih „srpskih zemalja“, mada je teško bilo shvatiti što se pod tim podrazumijevalo.

U Kraljevini Srbiji kod određenih intelektualnih krugova prisutan je „kompromisni stav“, a to je ideja o stvaranju široke južnoslavenske zajednice. Treba naglasiti da su se svi ovi koncepti veoma rijetko uspijevali otrgnuti od vlastitog nacionalizma (srpskog, hrvatskog, pa i slovenačkog), zasnovanog na kompromisnoj ideji „srpsko-hrvatskog nacionalnog unitarizma“.⁵⁹

S navedenim različitim stavovima i kolebanjima, građanska klasa i inteligencija južnoslavenskih naroda ušla je u Prvi svjetski rat 1914 godine. Ratne prilike i političke koalicije uslovile su da se tokom rata „jugoslavensko pitanje“ pretvori u konkretan politički program, kako u Srbiji, tako i kod južnoslavenskih stanovnika koji su živjeli na prostoru Austro-Ugarske monarhije.⁶⁰

Dakle, južnoslavenski političari tražili su podršku za realizaciju ideje nacionalnog ujedinjenja južnoslavenskih naroda pod okriljem zajedničke države u sklopu koje će se

⁵⁸ Ovaj južnoslavenski kurs nastao je poslije neuspješnog saveza sa liberalnom mađarskom i talijanskom buržoazijom u borbi protiv habsburškog centralizma. Na kraju se ipak presudnim pokazala činjenica da ovaj „saveznički koncept“ nije realan jer i jedan i drugi nacionalni pokret su imali ekspanzionističke težnje prema južnoslavenskim prostorima.

⁵⁹ U Beogradu od novembra 1903. godine izlazi omladinski list „Slovenski jug“, koji ističe ideju južnoslavenskog jedinstva i uzajamnosti kojima se obuhvataju Srbi, Hrvati, Slovenci i Bugari, dok se ostali narodi ne spominju.

⁶⁰ M. Imamović, *Historija države i prava BiH*, 268-270.

odvijati politički život onih naroda koji prihvate temelje i principe na kojima će se zasnivati buduća „jugoslavenska država“. Kako je vremenom politička moć jugoslavenskih naroda jačala, uz otvorenu podršku antantinih savezničkih krugova, pitanje jugoslavenske države i njeno osnivanja bilo je sve izvjesnije. Glavni akteri rješavanja jugoslavenskog pitanja bili su vlada Kraljevine Srbije i Jugoslavenski odbor (kao emigrantsko političko zastupništvo jugoslavenskih zemalja koje su bile pod okriljem Austro-Ugarske monarhije). Naravno, tokom samog rata, kao značajan politički faktor u realizaciji „jugoslavenske ideje“ predstavljat će se i vodeći južnoslavenski političari u bečkom parlamentu.⁶¹ Tokom ratne 1914. i početkom 1915. godine bilo je upotrijebljeno „mnoštvo različitih ideja, odrednica i pojmova da bi se rečima iskazale osnove jedinstva: braća Srbi, Hrvati i Slovenci, srpsko-hrvatsko-slovenačko pleme, saplemenici, srpski, hrvatski i slovenački jedan jedinstveni etnički narod, Hrvati, Srbi i Slovenci su jedan te isti narod s tri narodna imena, Srbi i Jugosloveni, srpstvo i jugoslovenstvo, srpsko pleme i jugoslovenstvo, pa onda Srbo-Hrvati, jugoslovenski, odnosno južnoslovenski narod, te srpska država kao sinonim za jugoslovensku državu, jugozapadna slovenska država i slično“.⁶²

Dakle, to je bila prava konfuzija, koju prije svega treba shvatiti kao pokazatelj nezrelosti jugoslovenske ideologije u to vrijeme. To je, naravno, rezultat dotadašnje razvijene nacionalne posebnosti, koja je potvrđivala da je stvarni tok političkih zbivanja prestigao dotadašnju oblikovanu svijest, tako da se tražio sistem ideja i odgovarajuća terminologija, upravo zbog činjenice da su „jedinstvo i nezavisna država činili čvrsto i jasno postavljene cilje“.⁶³ Međutim, istovremeno se nisu mogli ignorirati međusobne unutarnje razlike i posebni interesi unutar samih južnoslavenskih naroda. Dakle, sveopća zbrka koja je uočljiva i u samom terminološkom traganju adekvatnog naziva te južnoslavenske zajednice, a koji će „istovremeno i sugerisati jedinstvo i uvažiti posebnosti koje postoje“.⁶³ Unatoč nedosljednosti, nedostatku razvoja i unutarnjih proturječnosti, jugoslavenska ideja je imala stalnu okosnicu u tezi o „etničkoj srodnosti koje su predstavljene riječju braća i sloganom plemena jednog naroda“. Jedinstvo književnog jezika Srba i Hrvata, pa jednim dijelom i Slovenaca „nisu predstavljala suštinu tog shvatanja jedinstva, ali su uzimani kao dokaz o međusobnoj srodnosti“. Teza o bratstvu prevladala je kulturne, etničke, političke i vjerske razlike i tako povezivala višestoljetno odvajanje, te „premošćavala, koliko dugovekovnu razdvojenost toliko i tadašnju duboku istorijsku rascepljenost linijama rovova svetskog rata“.⁶⁴

Niška deklaracija - Formaliziranje jugoslovenskog programa kao ratnog cilja Kraljevine Srbije rezultiralo je Deklaracijom tadašnje Vlade pred Narodnom skupštinom u Nišu 7. decembra 1914. godine, u literaturi prepoznatljivu pod nazivom „Niška deklaracija“.

⁶¹ M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, 475-476.

⁶² Andrej Mitrović, *Srbija u Prvom svetskom ratu*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1984, 164-165.

⁶³ A. Mitrović, *Srbija u Prvom svetskom ratu*, 165.

⁶⁴ Nikola Marković, *Videnje Hrvatske i Hrvata u Srbiji tokom rata 1914-1918. godine*, *Dijalog povjesničara - istoričara* 4, Pečuh/Pečuj, 20.-22. listopada/oktobra 2000.

U samom tekstu deklaracije se ističe: „...Uverena u rešenost celog srpskog naroda da istraje u svetoj borbi za odbranu svoga svetog ognjišta i slobode, vlada Kraljevine smatra kao svoj najglavniji i u ovim sudbonosnim trenucima jedini zadatak, da obezbedi uspešan svršetak ovog velikog vojevanja koje je, u trenutku kad je započeto, postalo ujedno borbom za oslobođenje i ujedinjenje sve naše neslobodne braće Srba, Hrvata i Slovenaca. Vlada će se truditi, da bude veran izraz te rešenosti narodne i ona će verna svojim moćnim i junačkim saveznicima s poverenjem u budućnost čekati čas pobeđe...“⁶⁵ Ovaj cilj Srbija je istakla u trenutku formiranja nove koalicione Vlade, sastavljene od predstavnika Radikalne, Samostalne radikalne i Napredne stranke. Ona je trebala da sve svoje snage stavi „u službu velike stvari Srpske Države i Srpsko-Hrvatskog i Slovenačkog plemena“.⁶⁶ Srbijanski jugoslovenski ratni cilj trebao je da utječe i na sile Antante, kako u pogledu njihovih planova o teritorijalnim kompenzacijama, tako i u pogledu njihovih projekata poslijeratnog uređenja u Evropi. Međutim, suština deklaracije ogledala se u planu teritorijalnog širenja Srbije na susjedne zemlje, među kojima je i Bosna i Hercegovina.

Jugoslavenski odbor - Jugoslavenski odbor bio je organizacija pretežno hrvatske, slovenske i nešto srpske političke emigracije iz zemalja Austro-Ugarske. Poznati po svojoj antihabsburškoj politici, oni su već na početku rata emigrirali u zemlje Antante (Francusku, Englesku, Italiju), a istovremeno su se povezali sa južnoslavenskim grupama u Sjevernoj i Južnoj Americi, te kasnije Rusiji.⁶⁷ Još krajem 1913. godine projugoslavenski orijentirani političari dr. Ante Trumbić (prvak Hrvatske stranke prava iz Dalmacije), dr. Josip Smodlaka (prvak Napredne stranke Dalmacije), te dr. Nikola Stojanović i Atanasije Šola (srpski političari iz Bosne i Hercegovine) su na svom internom sastanku u Splitu postigli dogovor da „za slučaj rata između Austro-ugarske i Srbije“ značajan dio predstavnika Srba i Hrvata treba otići u inozemstvo i povesti „političku akciju za oslobođenje i ujedinjenje Južnih Slavena“.⁶⁸ Dakle, Odbor je nastao za vrijeme Prvog svjetskog rata s ciljevima vođenja akcija za oslobođenje svih jugoslavenskih zemalja od Austro-Ugarske i pripremanja političkog terena za njihovo ujedinjenje sa Srbijom i Crnom Gorom, te borbe protiv imperijalističkog Londonskog ugovora koji je potpisan 26. aprila 1915. godine. Našavi se početkom rata u emigraciji, ovi političari stupaju u vezu sa srpskom vladom uz čiju podršku formiraju jedan odbor sa ciljem da radi na upoznavanju javnosti savezničkih zemalja sa jugoslavenskim pitanjem.⁶⁹ Takvo tijelo je formalno konstituirano 1. maja 1915. godine u Parizu, ali je stalno sjedište Odbora bilo u Londonu. Za predsjednika Jugoslavenskog odbora izabran je dr. Ante Trumbić, Hrvat iz Dalmacije.⁷⁰ Iz Bosne i Hercegovine u Odboru su bila trojica srpskih

⁶⁵ F. Šišić, Dokumenti, 10.

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ M. Imamović, Historija države i prava BiH, 273.

⁶⁸ Hrvoje Matković, Povijest Jugoslavije (1918-1991), Hrvatski pogled, Zagreb, 1998., 27

⁶⁹ Takvo tijelo pod imenom Hrvatski odbor faktički je osnovano u novembru 1914. u Firenci. Ovo tijelo se formalno konstituiralo 1. maja 1915. u Parizu pod nazivom Jugoslavenski odbor (Ibidem).

⁷⁰ Dženana Čaušević, Pravno-politički razvitak Bosne i Hercegovine, dokumenti sa komentarima, Magistrat, Sarajevo, 2005., 255-256.

političara: dr. Nikola Stojanović, Dušan Vasiljević i dr. Milan Srškić. Zadatak Jugoslavenskog odbora bio je da populariše ideju južnoslavenskog jedinstva. On je razvio široku diplomatsku aktivnost u savezničkim zemljama s ciljem da se dobije njihova podrška za stvaranje zajedničke države južnoslavenskih naroda.⁷¹ Pred saveznike, Jugoslavenski odbor je izašao s memorandumima u kojima je objašnjavao suštinu problema Južnih Slavena u Austro-Ugarskoj monarhiji. Odbor je 6. maja 1915. godine predao Memoar francuskoj vladi u kojem obrazlaže „narodni teritorij Jugoslavena (Srba, Hrvata i Slovenaca) pri čemu javno protestuju protiv tajnog Londonskog sporazuma i potencijalnih ustupaka Italiji prema odredbama ovog sporazuma.“⁷² Koristeći se diplomatskom mrežom Kraljevine Srbije, Jugoslavenski odbor je uspio zainteresirati vlade savezničkih zemalja za stvar ujedinenja jugoslavenskih naroda. Ekonomska emigracija u Južnoj i Sjevernoj Americi također je materijalno i politički podržala rad Jugoslavenskog odbora stvarajući Jugoslavensku narodnu obranu (23. 1. 1916. u Antofagosti, Chile) i Jugoslavensko narodno vijeće (30. 11. 1916. u Pittsburgu, SAD). Ubrzo se pokazalo da između Jugoslavenskog odbora i srpske vlade na čelu s Pašićem postoje razlike u gledanju na način ujedinenja. Pašić i srpska vlada bili su mišljenja da se sve slovenske i hrvatske zemlje poslije rata trebaju priključiti Kraljevini Srbiji, dok je Jugoslavenski odbor zastupao stav da se zajednička južnoslavenska država može stvoriti samo dobrovoljnim ujedinenjem, a ne pripajanjem. Zbog tih bitnih razlika istupio je 1. juna 1916. godine Frano Supilo iz Jugoslavenskog odbora, jer je tražio da se sa srpskom vladom dogovori način sjedinjenja poslije rata. On se zalagao za federativno uređenje nove države, ali je u tom stavu ostao sam. Jugoslavenski odbor je pokušao 1917. na Krfu, u pregovorima sa srpskom vladom, postići sporazum o načinu sjedinjenja, te je potpisana Krfska deklaracija.

Krfska deklaracija - Krfska deklaracija predstavlja zajednički politički akt srbijanske vlade i Jugoslavenskog odbora, koji je objavljen 20. jula 1917. godine na Krfu. U tom aktu se prvi put navodi utemeljenje jedne nove zajedničke države nakon Prvog svjetskog rata. „Poslije duže od mjesec dana pregovora vođenih na Krfu, u ljeto 1917. godine, donose zajedničku deklaraciju u kojoj izjavljuju da će, po okončanju rata obrazovati slobodnu, nacionalnu i nezavisnu državu Srba, Hrvata i Slovenaca. Ova deklaracija polazi od dva osnovna načela, načela nacionalnog jedinstva Srba, Hrvata i Slovenaca kao „jednog troimenog i troplemenog naroda“, te načela samoopredjeljenja naroda. Na osnovu tih načela postavlja se zahtjev za stvaranjem zajedničke države. Prema deklaraciji, ta zajednička država će biti ustavna parlamentarna monarhija sa dinastijom Karađorđevića na čelu. Deklaracija je rješavala pitanja kao što su pitanja ravnopravnosti vjeroispovijesti, zatim pitanje ravnopravnosti latinice i ćirilice, te izjednačavanje kalendara, državna zastava i grb i biračko pravo. Istovremeno je ključno pitanje unutrašnjeg uređenja, tj. unitarna, složena (federalna, konfederalna i sl.) država ostalo nerazjašnjeno. Na samoj konferenciji se očito bježalo od pitanja budućeg uređenja države. Na osnovu toga, u samoj deklaraciji nigdje nije rečeno da buduća država neće biti federalna, ali je iz same suštine pregovora i jasne srbijanske dominacije tijekom

⁷¹ Nusret Šehić, *Bosna i Hercegovina 1918 – 1925., Privredni i politički razvoj*, Sarajevo 1991, 9.

⁷² F. Šišić, *Dokumenti*, 24-35.

pregovora to vidljivo. Iz analize događanja tokom konferencije jasno se naziralo da će buduća država biti unitarna sa određenom administrativnom decentralizacijom, čiji oblik i obim nije definiran.⁷³ U okviru južnoslavenskih naroda, pored Srbije u rat kao neovisne države ušle su Bugarska i Crna Gora. Tako da možemo spomenuti da je Krfsku deklaraciju, 1. augusta 1917. godine usvojio Crnogorski odbor (koji je osnovan početkom 1917. godine u Parizu). Zadatak Crnogorskog odbora je bio da među „Crnogorcima širi ideju ujedinjenja Crne Gore sa Srbijom i ostalim jugoslovenskim zemljama.“⁷⁴

Majska deklaracija - Obnovom političkog života u Austro-Ugarskoj prvih mjeseci 1917. dolazi do oživljavanja kombinacija vezanih za državopravne odnose. Tako u prvi plan izbija jugoslavensko pitanje. Najaktivniji na tom planu je dr. Anton Korošec, vođa Slovenske ljudske stranke, koji se zalagao za stvaranje zasebne južnoslavenske države u okviru Monarhije zasnovane na tzv. njenom trijalističkom preuređenju. On je u tom smislu tokom 1917. uspostavio intenzivne veze sa političarima u Zagrebu i Sarajevu, te posebno u Istri i Dalmaciji. Upravo Korošec objedinjuje južnoslavenske političke grupe Slovenije, Istre i Dalmacije koje sada „ujedinjeno“ djeluju u bečkom parlamentu kroz „Jugoslavenski klub“. Ovaj klub je 30. maja 1917. izašao pred Carevinsko vijeće sa Deklaracijom u kojoj se traži stvaranje jedne jugoslavenske države pod „žezlom habsburško-lorenske dinastije“.⁷⁵

Početak južnoslavenskih integracija - Majska deklaracija i novonastali „Jugoslavenski klub“ ustvari, otpočinju sa procesom koji je na koncu doveo do ujedinjenja južnoslavenskih zemalja koje su bile pod habsburškom vlašću i stvaranja Države Slovenaca, Hrvata i Srba 29. oktobra 1918.⁷⁶ Ova deklaracija poznata pod nazivom „Majska deklaracija“ izazvala je veliko nezadovoljstvo u redovima emigranata jer nije bila u skladu sa njihovim stavovima. Ratne okolnosti naredne 1918. godine u potpunosti su išle na ruku prvenstveno srbijanske politike, a zatim i pristalica južnoslavenske ideje, jer poraz Habsburške monarhije je bio sasvim izvjestan. Tako da već na proljeće te godine kreću procesi formiranja Narodnih vijeća u gotovo svim južnoslavenskim dijelovima dvojne monarhije. Krajnji ishod jeste već spomenuto proglašenje Države SHS u Zagrebu 29. oktobra iste godine. Po okončanju prvog svjetskog rata Bosna i Hercegovina se našla na vjetrometini veoma dinamičnih političkih procesa koji su uvjetovali da u veoma kratkom vremenu promjeni više državno-pravnih sistema. Tako, pored nestajuće Austro-ugarske carevine, BiH se našla u sastavu Države Slovenaca, Hrvata i Srba, a poslije Prvodecembarskog akta 1918. godine postala sastavni dio Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.⁷⁷

⁷³ Dž. Čaušević, *Pravno-politički razvitak BiH*, 258-261.

⁷⁴ Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata, 290.; O političkom programu i ciljevima Crnogorskog odbora vijdjati njihov proglas „za narodno ujedinjenje“ i proglas „Crnogorcima“ od 14. marta 1917. godine (F. Šišić, *Dokumenti*, 88-93; 100).

⁷⁵ Dž. Čaušević, *Pravno-politički razvitak BiH*, 257.

⁷⁶ Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata, 291.

⁷⁷ Dž. Čaušević, *Pravno-politički razvitak BiH*, 264-274.

ZAKLJUČAK

Analizirajući procese koji su otpočeli sa Sarajevskim atentatom i Prvim svjetskim ratom, prije stotinu godina, iz današnje perspektive neminovno se nameće nekoliko zaključaka:

- Prije svega Prvi svjetski rat iako po svojoj općoj karakteristici spada u imperijalističke, sama činjenica da je on definisan kao „svjetski“ neosporan je pokazatelj da upravo sa njima otpočinje proces koje danas nazivamo općom globalizacijom.
- Otvorena pitanja koji su u balkanskoj i evropskoj politici, a gdje se nisu odigrala vještačke i nasilne demografske promjene, koja su bila prisutna do početka Prvog svjetskog rata i danas poslije stotinu godina su otvorena. U tom pravcu možemo posebno posmatrati procese koji su se odvijali u zadnje tri decenije na području Balkanskog poluotoka, gdje bi gotovo mogli preskočiti sedam decenija političkih događanja i uvidjeti da procesi koji su bili aktualni pred početak rata i danas su veoma aktivni i prisutni u balkanskim diplomatsko-političkim krugovima (ekspanzionistička politika Srbije, interesne sfere vezane za Bosnu i Hercegovinu, Makedonsko pitanje, Problem albanskog nacionalnog prostora i države, Tendencija strateške kontrole prostora Balkana i Turske i sl.
- Politika globalizacije danas sve više ide sferom ekonomske kontrole. Upravo one velesile koje su još prije stotinu godina težile da politički potčine balkanske prostore danas to uspješno čine ekonomskim putem: kontrolom energenata, nametanjem vlastitog bankarskog sektora, kontrolom saobraćaja, komunikacija i pogotovo telekomunikacija, nametanjem vlastitih ekonomskih standarda i brendova, pravnom kontrolom i sl. Dakle, aspekt ekonomske moći je potisnuo vojno-političku, ali ne u potpunosti.
- Naravno postoje i obrnuti procesi. Danas u zemljama predratnih „velikih sila“ značajan je udio stanovništva koji dolazi iz ranije potlačenih i kolonijalnih prostora. Sa Balkanskog poluotoka svakako prednjače Turci, zatim Srbi, Hrvati i Bošnjaci koji uglavnom naseljavaju njemačke prostore (Austriju i Njemačku) te na taj način pod određenim ekonomskim interesima napuštaju vlastiti etnički prostor živeći u nacionalnim državama onih naroda protiv kojih su se njihovi preci prije jedno stoljeće energično borili, te okarakterisali njihovu vlast kao tuđinsku i okupatorsku.
- Na poslijetku dvije i po decenije poslije raspada bivše SFR Jugoslavije jedna dosta racionalna ideja integracije kakvom se doista nameće ova južnoslavenska potisnuta je za izvjesno vrijeme i pokazala se neodrživom. Razlozi zbog toga zasigurno su u samoj atmosferi nastanka ove integracije gdje hegemonističke aspiracije ratnog pobjednika i poslije sedam decenija suživota u zajedničkoj državi nisu mogle da obuzdaju nacionalne strasti za apsolutnom dominacijom u toj višenacionalnoj zajednici.

- Naravno svaki od ovih segmenata može biti predmetom zasebne studije, međutim sa aspekta tendencija savremene historiografije cilj nam je ovim kratkim pregledom da isprovociramo naučnu javnost da u kontekstu stare rimske setence „historia magistra vita est“ sagledaju navedene procese i naravno ostave naučne pouke koje će ići u prilog otklanjanja greški iz minulih vremena.

LITERATURA

1. Badrov Bonifacije, „Odjek svibanjske deklaracije u Bosni“, Franjevački Vijesnik, Sarajevo - Visoko, 1928., br. 12.Vol. 35, 1928.;
2. Balkanski ugovorni odnosi (1876-1996), tom I, priredio: Momir Stojković, Beograd, 1998.;
3. Čaušević Dženana, Pravno-politički razvitak Bosne i Hercegovine, dokumenti sa komentarima, Magistrat, Sarajevo, 2005.
4. Donia Robert J. i Fine John V. A., Bosna i Hercegovina: iznevjerena tradicija, Institut za istoriju u Sarajevu, Sarajevo, 2011.
5. Drino Dževad, Komparativna analiza ustavno-pravnih rješenja Austro-ugarske monarhije i Zemaljski ustav BiH, Ustavno-pravni razvoj Bosne i Hercegovine (1910-2010), Zbornik radova, Pravni fakultet Univerziteta u Tuzli, Tuzla, 2011.;
6. Đaković Luka, Kombinacije mađarskih političkih faktora 1915. godine oko priključenja Bosne i Hercegovine Ugarskoj, Prilozi, Institut za istoriju, Broj 16., Sarajevo, 1979.;
7. Đaković Luka, Položaj Bosne i Hercegovine u austrougarskim koncepcijama rješenja jugoslovenskog pitanja 194 – 1918, Tuzla, 1980.;
8. Grupa autora, Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata, Bosanski kulturni centar, Sarajevo, 1998., 288.;
9. Grupa autora, Istorija Jugoslavije, Prosveta, Beograd, 1973.
10. Hauptmann Ferdo, Kombinacije oko državnopravnog položaja Bosne i Hercegovine na početku prvog svjetskog rata, Godišnjak društva istoričara BiH, br. 11., Sarajevo, 1963.;
11. Horvat Josip, Prvi svjetski rat- panorama zbivanja 1914-1918., Stvarnost, Zagreb, 1967.;
12. Imamović Mustafa, Historija Bošnjaka, BZK Preporod, Sarajevo, 1997.;
13. Imamović Mustafa, Historija države i prava Bosne i Hercegovine, Magistrat, Sarajevo, 2003.;
14. Imamović Mustafa, Pre pedeset godina jula 1914. – počeo je I svetski rat, Knjiga pamćenja, University press, Sarajevo, 2013.
15. Janković D. - Krizman B., Građa o stvaranju jugoslovenske države (1. 1. – 20. 12. 1918.), knjiga I, Beograd 1964.;
16. Kapidžić Hamdija, Položaj Bosne i Hercegovine za vrijeme austro-ugarske uprave (državno-pravni odnosi), Istorijske pretpostavke Republike Bosne i Hercegovine, naučni skup, Prilozi, broj 4., Institut za istoriju radničkog pokreta, Sarajevo, 1968.;
17. Kapidžić Hamdija, Austrougarska politika u Bosni i Hercegovini i jugoslovensko pitanje za vrijeme prvog svjetskog rata, Godišnjak društva istoričara BiH, broj IX, Sarajevo 1958.,

18. Malcolm Noel, Povijest Bosne, Zagreb-Sarajevo, 1995.;
19. Marković Nikola, Viđenje Hrvatske i Hrvata u Srbiji tokom rata 1914-1918. godine, Dijalog povjesničara - istoričara 4, Pečuh/Pečuj, 20.-22. listopada/oktobra, 2000.
20. Matković Hrvoje, Povijest Jugoslavije (1918-1991), Hrvatski pogled, Zagreb, 1998.;
21. Mitrović Andrej, Srbija u Prvom svjetskom ratu, Srpska književna zadruga, Beograd, 1984.;
22. Peters Marc Stefan, Konceptije rješavanja južnoslavenskog pitanja Stjepana baruna Sarkotića, Međunarodna konferencija Bosna i Hercegovina u okviru Austro-Ugarske 1878-1918., Zbornik radova , Filozofski fakultet Sarajevo, Sarajevo, 2011.;
23. Petranović Branko, Istorija Jugoslavije 1918-1988, Knjiga I, Kraljevina Jugoslavija 1914-1941, Nolit, Beograd, 1988.;
24. Prvi svjetski rat i poslijeratna Europa (1914.-1936.), POVIJEST, knjiga 16, Biblioteka Jutarnjeg lista, Zagreb, 2007.
25. Purivatra Atif, Jugoslovenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, drugo izdanje, Sarajevo 1977.;
26. Purivatra Atif, Nacionalni i politički razvitak Muslimana - rasprave i članci, Sarajevo, Svjetlost, 1969.;
27. Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina, Separat iz II izdanja Enciklopedije Jugoslavije, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb, 1983.;
28. Šehić Nusret, Bosna i Hercegovina 1918 – 1925., Privredni i politički razvoj, Sarajevo 1991.;
29. Šepić Senad, Državno-pravni položaj Bosne i Hercegovine od 1918. do 1921. godine, Magistarski rad, Pravni fakultet Univerziteta u Tuzli, rukopis, Tuzla, 2013.;
30. Šišić Ferdo, Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914-1919, „Matica hrvatska“, 1920.;

Edin Mutapčić, Senad Šepić